

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Sociologica V (2013), vol. 2, p. 13–28

KONTEKSTY

Petr Smirnow

Państwowy Uniwersytet w Sankt-Petersburgu, Rosja

Osobowość jako społeczny wymiar natury człowieka

Streszczenie

Niniejszy artykuł opiera się na zakorzenionych w socjologii dążeniach do uznania osobowości za przedmiot jej studiów i jednocześnie stara się potwierdzić, jak kompleksowość ludzkiej natury prowadzi do wieloznaczności słowa „osobowość” oraz różnorodnych teorii i typów osobowości. Przedstawione są w nim także nowe pojęcia określające społeczeństwo i to, co społeczne, które są tak ważne dla zrozumienia społecznej istoty człowieka. Stwierdza się w nim również, że najbardziej podstawową cechą społecznej natury człowieka jest jego zdolność do zapośredniczonych (sprzężonych) interakcji z innymi istotami ludzkimi, w których wymianie podlegają efekty podejmowanych działań (produkty i usługi). Osobowość jako przedmiot zainteresowania socjologii jawi się więc jako ludzkie uczestnictwo w interakcjach działania, a człowiek jako aktor (osoba podejmująca działanie).

Słowa kluczowe: społeczeństwo, osobowość, społeczny, działanie

Wprowadzenie

Pojmowanie osobowości jako społecznej natury człowieka jest możliwe, jeżeli spełniony zostanie szereg warunków. Po pierwsze, należy uzasadnić aspirację socjologii do postrzegania osobowości jako przedmiotu własnych dociekań. Po drugie, trzeba znaleźć obiektywną podstawę wieloznaczności słowa „osoba”, mnogości teorii i typów osobowości. Po trzecie, musimy sprecyzować pojęcie „społeczeństwo” i znaczenie słowa „społeczne” tak, aby nadawały się one do tworzenia teorii socjologicznej. Realizacja powyższych zadań stanowi treść artykułu.

Uzasadnienie aspiracji socjologii do postrzegania osobowości jako przedmiotu własnych dociekań

Większość socjologów konieczność takiego uzasadnienia uzna za zbyteczną. Dla nich łączenie pojęć „społeczeństwo – osoba” czy „osoba – społeczeństwo” jest naturalne. Jednak w psychologii zachodniej mocne jest przekonanie, iż z opisu osoby należy wykluczyć element społeczny. Na przykład, autorzy popularnej amerykańskiej książki *Teorie osobowości* nazywają „nieprofesjonalnym” taki punkt widzenia, według którego pojęcie „osoby” obejmuje również „zewnętrzny, powierzchowny

obraz społeczny”, „niejaką maskę, twarz społeczną, która zwrócona jest ku otoczeniu” (Хъелл, Зиглер 1997, s. 22).

Tę opinię można podważyć na dwa sposoby. Po pierwsze, w oparciu o etymologię słowa „osoba”, które pochodzi od słowa „maska” w teatrze starożytnym, stosowanego właśnie na określenie „twarzy publicznej, zwróconej ku otoczeniu”. Po drugie, co jest bardziej istotne, większość ludzi ma skłonność do intuicyjnego łączenia słów w pary, które, z jednej strony, oznaczają ludzkie jednostki (pojedynczych ludzi rozpatrywanych w określonym aspekcie), a z drugiej, ludzkie zbiorowości łączące te jednostki. Naturalne wydają się kombinacje: „jednostka – populacja”, „wierny – kościół”, „obywatel – państwo”, „osoba – społeczeństwo”. Naturalność takich kombinacji wynika z tego, że pomiędzy odpowiednimi jednostkami i składającymi się z nich zbiorowościami istnieją specyficzne, jakościowo różne typy interakcji: w populacjach – naturalne, w państwach – prawne, w kościele – duchowe. Jeśli chodzi o interakcję pomiędzy osobą a społeczeństwem, to, wybiegając nieco do przodu, nazwiemy ją *interakcją działania*, której istotą jest wymiana efektami działania – produktami i usługami.

Ogólnie rzecz biorąc, psychologowie, opisując osobę, mają prawo uwzględniać wymiar społeczny w człowieku lub nie. Jednak trzeba sobie uświadomić, że w tym ostatnim przypadku będzie chodziło o inne rozumienie słowa „osoba”, a więc inne pojęcie osobowości, inne teorie osobowości. Powstaje zatem pytanie, w jakim znaczeniu słowo „osoba” może być używane w socjologii. Aby odpowiedzieć na to pytanie, należy zapoznać się z podstawowymi znaczeniami słowa „osoba” oraz znaleźć obiektywne uzasadnienie jego wieloznaczności.

Obiektywne podstawy wielości znaczeń słowa „osoba”, wielości teorii i typów osobowości

Aby ukazać te podstawy, należy zwrócić uwagę na trzy sprzężone ze sobą okoliczności.

Po pierwsze, słowo „osoba” jest bardzo wieloznaczne i używane w najróżniejszych znaczeniach w języku potocznym, filozofii i socjologii. W sensie powszednim oznacza najczęściej indywiduum ludzkie jako podmiot różnorodnych relacji i świadomych działań. W filozofii istnieje tendencja utożsamiania „osoby” z pojęciem „Ja”, problem osoby jest blisko związany z kwestią świadomości i samoświadomości. Psychologia rozpatruje osobę jako swoistą jedność wszelkich procesów psychicznych pojedynczego człowieka, dzięki czemu jego zachowanie cechuje stabilność i konsekwencja. W socjologii możliwe jest pojmowanie osoby jak podmiotu stosunków społecznych, ról społecznych (Кон 1983, s. 314–316). W języku rosyjskim słowo „osoba” (*личность*) używane jest częstokroć przez publicystów w odniesieniu do kogoś wybitnego, o wyrazistych cechach, kto wywiera wpływ na masy i bieg dziejów.

Po drugie, istnieje wiele najróżniejszych teorii i koncepcji osobowości. Szczególnie dużo opracowano ich na gruncie psychologii. *De facto* każdy liczący się psycholog-teoretyk buduje własną teorię osobowości.

Po trzecie, w literaturze naukowej, artystycznej, religijnej przedstawia się i opisuje typy ludzkie, które można nazwać osobowościowymi. W ujęciu religijnym można mówić o świętych i grzesznikach, w psychologii – sangwinikach, flegmatykach, cholerykach i melancholikach, ekstrawertykach i introwertykach. W sztuce mówi się o bohaterach i tchórzach, egoistach i dobroczyńcach, marzycielach i pragmatykach. W życiu codziennym mówimy o ludziach porządnym i oszustach, dobrych i złych, uczciwych i krętaczach. Znane są koncepcje typów osobowości zaproponowanych w ramach podejścia, które umownie można zaliczyć do dziedziny wiedzy o społeczeństwie. Chodzi o platońskich władców-filozofów, strażników-wojskowych i przedstawicieli stanu żywicieli, arystotelesowskie postaci pana i niewolnika, mieszkańców państwa Bożego i państwa ziemskiego Augustyna, bohaterów Thomasa Carlyle’a i Nikołaja Michajłowskiego, charyzmatyków Maxa Webera. Pod pewnym względem interesujące są osobowościowe typy harmonijnego, heroicznego, ascetycznego oraz mesjanistycznego człowieka, zaproponowane przez Waltera Schubarta (1997, s. 10–11).

W związku z tym nasuwają się trzy pytania: dlaczego samo słowo „osoba” ma wiele znaczeń? Dlaczego istnieje wiele teorii osobowości? Dlaczego proponuje się i opisuje tak wiele rozmaitych typów osobowości?

Na wszystkie trzy pytania można dać dwie proste, ale z gruntu odmienne odpowiedzi. Jedna polega na stwierdzeniu, iż przedstawiciele różnych nauk rozpatrują osobę ludzką ze swojego punktu widzenia, realizując swoje subiektywnie ujęte zainteresowania naukowe (tak odpowiadają na podobne pytania studenci). Druga odwołuje się do złożonej natury człowieka. Już starożytni Grecy porównywali makrokosmos (wszechświat) z mikrokosmosem (człowiekiem). Nauki przyrodnicze wyodrębniają poszczególne płaszczyzny natury badając empirycznie ich właściwości i budując teorie. Identyczna sytuacja ma miejsce w naukach o człowieku, gdzie poszczególne aspekty natury ludzkiej badane są przez odpowiednie nauki (anatomię, fizjologię, psychologię). Złożoność natury ludzkiej powoduje, że wychwyciwszy poszczególne jej aspekty czy zespoły aspektów, badacze mogą nazywać uzyskane konglomeraty osobowością, budować teorie i proponować określone typy osobowości. Najbardziej logicznym wydaje się wyjaśnienie wielości ujęć osobowości ludzkiej poprzez pierwotną złożoność natury ludzkiej.

Struktury i właściwości tej natury prawdopodobnie nie da się wyjaśnić ostatecznie. Jednak na początek można poczynić kilka oczywistych uwag po to, aby po wyrobieniu sobie podstawowego wyobrażenia o niej, zrozumieć zasady budowania teorii osobowości.

Po pierwsze, możemy stwierdzić, iż człowiek jest *żywą istotą fizyczną*, po drugie, że człowiek jest istotą *społeczną*, po trzecie, że jest istotą *duchową*. Z pewną ostrożnością, pamiętając o źródłowej złożoności natury ludzkiej, można przypisać każdemu z tych aspektów najbardziej odpowiednie dla niego cechy (por. Tab. 1).

Tab. 1. Uproszczona budowa natury człowieka

Aspekty natury człowieka	Najważniejsze cechy dotyczące aspektów
Duchowy	Rozum, wola, uczucia, moralność
Spółeczny	?
Fizyczny	Cechy genetyczne, anatomiczne, fizjologiczne łącznie z fizjologią wyższych czynności nerwowych

Źródło: opracowanie własne

W pierwszym wierszu tabeli zaznaczone są aspekty natury ludzkiej, w drugiej wymienione właściwe dla nich cechy. Teoretycy budują swoje teorie biorąc pod uwagę poszczególne cechy czy zespoły cech natury człowieka. Na przykład, Jean Piaget opisuje osobę głównie jako istotę duchowo-intelektualną, wyodrębniając stadia rozwoju jej zdolności poznawczych. Zygmunta Freud natomiast postrzega ją jako psychofizyczną istotę, korelując proces rozwoju osobowości ze stadiami przyjemności doznawanej przez indywiduum w trakcie ontogenezy.

Założmy, że większość słów oznaczających poszczególne cechy pojmowana jest intuicyjnie. Pod znakiem zapytania pozostają cechy społecznej natury człowieka. Jednak o nich będziemy mogli konkretnie mówić później, kiedy zdefiniujemy logicznie poprawne pojęcie „społeczeństwo” i sprecyzujemy znaczenie słowa „społeczne”.

Problem logicznej poprawności pojęcia „społeczeństwo” we współczesnej socjologii

Problem poprawności logicznej tego pojęcia oraz jego kluczowego znaczenia omówiono szczegółowo w innych pracach. Wskazano między innymi na typowe błędy logiczne, które popełnia się w określeniu „społeczeństwa” w literaturze socjologicznej oraz zaproponowano adekwatne definicje społeczeństwa (Смирнов 2010a, s. 110–129; Смирнов 2010b, s. 64–81). Jednak na potrzeby tego artykułu należy krótko powtórzyć najważniejsze punkty charakteryzujące wspomniany problem.

Najprościej jest podejść do problemu logicznej poprawności i teoretycznego znaczenia fundamentalnych pojęć socjologii w oparciu o wypowiedzi znanych autorów, z którymi prawdopodobnie będzie się solidaryzować większość socjologów. Po pierwsze, zgodnie z opinią Niklasa Luhmanna, „ze słowem «społeczeństwo» nie są związane żadne jednoznaczne wyobrażenia”, zaś „to, co zazwyczaj określane jest jako «społeczne», wcale nie wskazuje na jakiś jeden przedmiot” (Луман 1999, s. 196). Innymi słowy, profesjonalisci dokładnie nie wiedzą ani czym jest społeczeństwo, ani czym jest to, co społeczne. Po drugie, jak zauważył Neil Smelser, „naukowcy mają trudności z określeniem istoty” pojęcia „społeczeństwo” (Смелзер 1994, s. 84). I jeśli w pełni przyjąć ten punkt widzenia, to wygląda na to, że socjologowie nie do końca nawet wiedzą, jak określić „społeczeństwo” (trudności tych nie byłoby, gdyby wiedzieli, jak to zrobić).

Wydaje się, że rozwiązanie problemu definicji „społeczeństwa” jest w zupełności możliwe, jeśli: 1) unikniemy typowych błędów logicznych, 2) precyzyjnie wybierzemy ścieżkę definiowania tego pojęcia oraz 3) będziemy przestrzegać od dawna znanych reguł logiki formalnej.

Rozpatrując typowe błędy logiczne popełniane w definicji pojęcia „społeczeństwo”, przywołajmy po jednym tylko przykładzie w celu ilustracji każdego błędu, chociaż można ich przywołać znacznie więcej.

Po pierwsze, częstym błędem jest tautologia w definicji. W literaturze rosyjskojęzycznej stwierdza się na przykład, że „społeczeństwo to historycznie ukształtowany typ socjalnej (ros. *социальной*) organizacji, czyli socjalnego uwarunkowania zjawisk i procesów” (Иванов 2005, s. 181). Tautologia maskowana jest przy pomocy zastąpienia słowa „społeczny” (ros. *общественный*) obcym słowem „socjalny” (*социальный*). Inaczej tautologia byłaby oczywista.

Po drugie, w określeniach brakuje odniesienia do najbliższego rodzaju. Na przykład, stwierdza się, że „społeczeństwo jest to system wzajemnych zależności, jakimi jednostki są ze sobą powiązane. W tym sensie Wielka Brytania, Francja i Stany Zjednoczone są społeczeństwami. Składają się na nie miliony ludzi. Inne społeczeństwa, jak najwcześniejsze społeczności łowców i zbieraczy, mogą liczyć jedynie trzydzieści lub czterdzieści osób”. Jednak wszystkie społeczeństwa łączy fakt, że relacje społeczne ich członków są zorganizowane ze względu na określony system stosunków społecznych. (Giddens 2012, s. 45; Гидденс 2005, s. 33).

To określenie zawiera szereg wątpliwych tez, których analiza przeprowadzona została w innym miejscu (Смирнов 2010a, s. 120). Jednak główny błąd polega na tym, że pojęcie „system” nie może wystąpić jako pojęcie najbliższego rodzaju w stosunku do pojęcia „społeczeństwo”. Systemy mogą dotyczyć różnych klas czy gatunków (na przykład otwarte i zamknięte). Stąd w celu określenia pojęcia „społeczeństwo” należy ustalić, system jakiej klasy czy gatunku jest najbliższym rodzajem w stosunku do systemu „społeczeństwo”.

Wreszcie, wiele definicji stanowi *de facto* metaforyczne opisy, w których wykorzystywane są słowa o nieprecyzyjnym znaczeniu mające stworzyć niejako zmysłowo-naoczny obraz społeczeństwa. Na przykład, społeczeństwo opisywane jest jako „nieustannie zmieniające się, niestałe pole wypełnione społecznymi wydarzeniami”. Społeczeństwo w tym ujęciu nie „istnieje”, lecz ciągle na nowo „staje się” (Sztompka 2000, s. 35; Штомпка 2005, s. 28).

Podsumowując, można zasugerować, że dopóki w socjologii nie zostaną sformułowane logicznie poprawne definicje pojęcia „społeczeństwo” (może ich być kilka, aczkolwiek ograniczona ilość), jest mało prawdopodobne, aby socjologia stała się nauką naprawdę teoretyczną. Równie niezbędne jest sprecyzowanie słowa „społeczne” tak, żeby nadawało się do budowania teorii społecznej. Jest zrozumiałe, że bez spełnienia tych dwóch warunków trudno poważnie mówić o osobowości jako społecznej naturze człowieka.

Odpowiednie dla budowania teorii socjologicznej znaczenie słowa „społeczne”

Uznajmy za słuszną przywołaną wyżej wypowiedź Niklasa Luhmanna, iż „to, co zazwyczaj określane jest jako „społeczne”, wcale nie wskazuje na jakiś jeden przedmiot”. Inaczej mówiąc, słowo „społeczne”, tak samo jak i każde inne, jest wieloznaczne. Które ze znaczeń (jedno z wielu możliwych) nadaje się jednak do budowania teoretycznych modeli społeczeństwa? Wstępne zapoznanie się ze sposobami używania tego słowa w literaturze prowadzi do wniosku, że jego treść często się do tego nie nadaje.

Po pierwsze, sens słowa „społeczne” nie jest jasny, jeśli ma ono oznaczać „powiązania, współzależność” pomiędzy „ekonomicznymi, politycznymi, prawnymi, religijnymi i innymi tego typu zjawiskami” (Иванов 2005, s. 11). Nie jest bowiem zrozumiałym mechanizm, za sprawą którego te powiązania i współzależności występują. Według jednej z zasad dialektyzmu materialistycznego wszystkie zjawiska w świecie są współzależne. Jednak bez ukazania konkretnego mechanizmu tej współzależności znaczenie naukowe przytoczonej zasady jest znikome.

Po drugie, wykładnia słowa „społeczeństwo” jest nieraz tautologiczna. Na przykład, stwierdza się, że w wąskim sensie to pojęcie oznacza obecność społecznych więzi powstających między ludźmi w trakcie interakcji jednostek i grup, które realizują cele społeczne (Осипов 1983, s. 8). Więzy społeczna wyjaśniona jest poprzez cel społeczny, ale czym jest cel społeczny pozostaje tajemnicą.

Po trzecie, interpretacje słowa „społeczne” (w wąskim sensie) cechuje czasem dowolność. Na przykład, jako społeczne postrzegane jest wyłącznie dążenie do solidarności, pragnienie przynależności do zbiorowości (Иванов 2005, s. 11). Idąc tym tropem, trudno zrozumieć, dlaczego dążenia do władzy i bogactwa, przyczyniającego się do konkurencji między ludźmi, nie można nazwać społecznym. Czy konkurencja między ludźmi naprawdę nie jest zjawiskiem społecznym?

Bardziej szczegółowa analiza podstawowych znaczeń tego słowa skłania do wniosku, że najlepiej nadaje się do budowania konstrukcji teoretycznych to znaczenie słowa „społeczne”, które odwołuje się do „skorelowanego” czy też „sprzężonego” działania ludzkiego. Przecież właśnie na podstawie wzajemnych działań poszczególnych ludzi powstają ludzkie zbiorowości.

Dodatkowy argument na korzyść takiej interpretacji słowa „społeczne” sprowadza się do faktu, że klasyczna socjologia zna dwa podstawowe mechanizmy, przy pomocy których ludzie korelują własne działania. Chodzi o działanie społeczne w ujęciu Maxa Webera oraz fakt społeczny, tak jak go definiował Emile Durkheim. Na podstawie Weberowskiego działania społecznego, którego sens stanowi ukierunkowanie działania na innego człowieka, możliwe jest powstanie krótkotrwałej zbiorowości składającej się z ograniczonej liczby osób. Na podstawie Durkheimowskich faktów społecznych (czyli *de facto* norm społecznych), możliwa jest wymiana działań wielkiej liczby osób (Смирнов, Смирнов 2009, s. 19–25). W psychologii społecznej opisane są zjawiska naśladownictwa i zarażenia jako mechanizmów korelacji działań ludzkich, w oparciu o które powstają także zbiorowości ludzi (na przykład tłum opany przez wspólne uczucia).

Należy podkreślić, że „skorelowane” (wzajemne) działanie wcale nie oznacza „zgodne” czy też „solidarne”. Jednostki, które korelują swoje działania, mogą być zaciekle rywalami, zaś ich interakcja może doprowadzić do śmierci jednego z nich. Najbardziej intensywna interakcja między ZSRR a USA, nadająca światu „dwubiegową” strukturę, miała miejsce w okresie zimnej wojny.

Biorąc pod uwagę wszystko, co zostało powiedziane, zdolność człowieka do korelacji swoich działań z działaniami innych ludzi należy uważać za źródłową cechę społecznej natury człowieka. Szerokie ujęcie tego, co społeczne, powinno być wyjaśnione jako sprzężone („skorelowane”) działanie implikujące interakcję, na bazie której powstaje pewna zbiorowość ludzi.

Jeśli chodzi o wąski sens słowa „społeczne”, to można go wyłonić poprzez analizę typów interakcji między ludźmi, na bazie których powstają jakościowo różne zbiorowości ludzi.

Typ interakcji jako istotna cecha i różnica gatunkowa poszczególnej zbiorowości

Myśl, że na podstawie jakościowo różnych typów interakcji powstają jakościowo różne typy zbiorowości, wypowiedział mimochodem Pitirim Sorokin, chociaż dla socjologii teoretycznej ma ona fundamentalne znaczenie. Sorokin wyróżniał intelektualną, wolicjonalną i zmysłową interakcję (Сорокин 1991, s. 26–29). Jednak nasuwa się pytanie, na bazie jakiego konkretnego, jakościowo specyficznego typu interakcji między ludźmi powstaje społeczeństwo? Na bazie jakiego typu interakcji można zbudować teoretyczny model społeczeństwa, najbardziej adekwatny dla pojmowania i rozwiązywania naszych bieżących problemów? W celu odpowiedzi na to pytanie należy skierować uwagę na historię myśli społecznej, ponieważ różni myśliciele proponowali za podstawę społeczeństwa przyjmując odmienne typy interakcji.

Interakcję działania (wymiana efektami działania – produktami i usługami) za fundament społeczeństwa jako jeden z pierwszych uznał Platon (posługuje się on terminem „państwo”, ale ta różnica nie jest tu istotna). W jego opinii „państwo tworzy się dlatego, że żaden z nas nie jest samowystarczalny, tylko mu potrzeba wielu innych [...] bierze jeden drugiego do tej, a innego do innej potrzeby, a że wielu rzeczy potrzebujemy, więc zbieramy wielu ludzi do jednego siedliska, aby wspólnie żyli i pomagali jeden drugiemu, i to wspólne mieszkanie nazwalibyśmy imieniem państwa [...] będzie je budowała [...] nasza potrzeba” (Platon 2003, s. 62–63; Платон 1971, s. 145). Ten sam punkt widzenia podzielają skrycie wszyscy ci, według których podstawą istnienia społeczeństwa jest zasada podziału pracy (Durkheim, Marks). Jest zrozumiałe, że bardziej naturalne jest myślenie o interakcji działania jako o tej pierwotnej, na bazie której powstaje podział pracy, a nie odwrotnie.

Jednak w historii myśli społecznej napotykamy jeszcze co najmniej trzy zasadniczo różne typy interakcji (werbalno-komunikacyjną, uczuciową i prawną), na których w teorii może być budowany system społeczny nazywany „społeczeństwem”.

Wербalno-komunikacyjna interakcja, to typ, który można nazwać także informacyjnym. Najbardziej znaczącymi zwolennikami poglądu, iż ta interakcja leży u podstaw społeczeństwa, są Arystoteles i Luhmann, autorzy dość oddaleni od siebie w czasie i pod względem teoretycznego ujęcia swoich poglądów, jednak bliscy w twierdzeniach zasadniczych. Prawdopodobnie również ci współcześni autorzy, którzy piszą o „wirtualnym czy informacyjnym społeczeństwie”, „informacyjno-intelektualnej cywilizacji” (Иванов 2002, s. 6, 143 i in.), niejawnie uważają interakcję werbalno-komunikacyjną za podstawową dla społeczeństwa.

Przypatrzmy się dokładniej temu typowi interakcji przy pomocy analizy wypowiedzi Arystotelesa i Luhmanna.

Jeśli chodzi o Arystotelesa, to, po pierwsze, zgadza się on ogólnie z Platonem, sądząc, że u podstaw społeczeństwa leży wymiana efektami działania spowodowana obecnością rozbieżnych potrzeb u różnych ludzi. Ponieważ wymieniane rzeczy czy usługi w pewnym sensie muszą być równe, zmierzone, to taką miarą jest potrzeba, która wszystko wiąże razem. Jednocześnie dla regularnej wymiany niezwykle ważne stało się zastosowanie pieniędzy, ponieważ pieniąż jest „umownym środkiem zastępującym potrzebę” (Arystoteles 1982, s. 179; Аристотель 1983a, s. 155–157). Jednak, po drugie, Arystoteles podkreśla w innym tekście, że „człowiek jest istotą stworzoną do życia w państwie¹ *więcej* (podkreślenie – P.S.) niż pszczoła lub jakiegokolwiek zwierzę żyjące w stadzie”. Wynika to z faktu, że „człowiek jako jedyny z istot żyjących obdarzony jest mową. Głos jest oznaką radości i bólu, dlatego posiadają go i inne istoty (rozwój ich posunął się bowiem tak daleko, że mają zdolność odczuwania bólu i radości, tudzież wyrażania tego między sobą). Ale mowa służy do określenia tego, co pożyteczne czy szkodliwe [...], co sprawiedliwe czy też niesprawiedliwe. To bowiem jest właściwością człowieka, odróżniającą go od innych stworzeń żyjących, że on jedyny ma zdolność rozróżniania dobra i zła, sprawiedliwości i niesprawiedliwości i tym podobnych; wspólnota zaś takich istot staje się podstawą rodziny i państwa” (*Polityka*, ks. I, 1253a, 11).

Przeanalizujmy i podsumujmy krótko tezy Arystotelesa.

1) Arystoteles postrzega człowieka jako istotę z natury społeczną i sądzi, że u podstaw stosunków społecznych leży wymiana efektami działania. Ze względu na to zauważa podobieństwo człowieka do takich zwierząt społecznych jak pszczoła, ale przypuszcza, że to właśnie język nadaje człowiekowi wyższy stopień uspołecznienia (udziału w życiu społecznym) w porównaniu z pszczołą;

2) Arystoteles dość wyraźnie sygnalizuje, że podstawą społeczeństwa może być interakcja językowa, ponieważ obecność języka czyni człowieka istotą społeczną w większym stopniu niż inne żywe istoty;

3) bardziej lub mniej dobitnie wskazuje także na to, iż wraz z interakcją językową u podstaw społeczeństwa leżą pewne zjawiska (dobro, zło, sprawiedliwość, niesprawiedliwość) ujęte w pojęcia abstrakcyjne i komunikowane poprzez mowę. Zjawiska te nazwalibyśmy dzisiaj „wartościami”;

¹ W tekście: „politikon zoon” (ζῷον πολιτικόν), „człowiek jest istotą państwową” (przyp. tłum).

4) całość tych twierdzeń Arystotelesa pozwala na zbudowanie zasadniczo innych modeli teoretycznych społeczeństwa niż te, które zaproponował Platon. Po pierwsze, można zbudować teoretyczny model społeczeństwa na podstawie wyobrażenia o komunikacji (mowie), poprzez którą przekazywana jest pewna wiedza, sensy itd. Po drugie, można zbudować teoretyczny model społeczeństwa wykorzystując nie wyobrażenie o potrzebach, tylko o wartościach jako podstawie społeczeństwa.

Zwolennicy komunikacyjnych koncepcji społeczeństwa, jednym z których jest znany teoretyk Niklas Luhmann, opierają się na pierwszej z możliwości zarysowanych przez Arystotelesa.

Luhmann jest pewny, że „społeczeństwo jest samoopisującym się obiektem” (Луман 1994, s. 28). Jednocześnie dla zbudowania teorii społecznej niezbędne są pojęcia „system” i „komunikacja”, zaś z punktu widzenia logiki najbardziej poprawne jest określenie społeczeństwa jako „operacyjnie zamkniętego systemu składającego się z własnych operacji, które produkują komunikację z komunikacji” (Луман 1994, s. 31–32). Odpowiednio, „pojęcie komunikacji staje się decydującym dla określenia pojęcia społeczeństwa czynnikiem”. Z kolei komunikacja jest ujmowana jako synteza informacji, komunikatu i rozumienia, a odbywa się ona tylko pod warunkiem zaistnienia tej syntezy. Rozróżnienie informacji, komunikatu i rozumienia konieczne jest dla utrzymania działania systemu. Z tego względu konkretne jednostki stają się nie tyle częścią społeczeństwa, ile częścią środowiska (Луман 1994, s. 31–33). Krótko mówiąc, „społeczeństwo składa się wyłącznie z komunikacji” (Луман 2007, s. 247).

Nie ulega wątpliwości, że przyjęcie podobnej koncepcji całkowicie wyklucza pytanie o osobowość jako społeczną naturę człowieka.

Poza interakcjami działania i werbalno-komunikacyjnymi historia myśli społecznej zna próby przyjęcia za podstawę społeczeństwa uczuciowej interakcji między ludźmi. Ponieważ uczuć jest wiele, różne uczucia mogą stać się podstawą więzi społecznych (Бороноев и in. 1996, s. 84).

Na przykład, można się spotkać z opinią, iż u podstaw społeczeństwa leży uczucie zaufania (Августин 1969, s. 597; Фрэзер 1989, s. 208; Хейзинга 1992, s. 318), miłość (Соловьев 1991, s. 73) czy też uwielbienie bohaterów (Карлейль 1994, s. 14–15).

Interakcja prawna jako podstawa społeczeństwa jest elementem znanych koncepcji umowy społecznej Hobbesa, Locke’a czy Rousseau. Stwierdza się między innymi, iż „nikt nie może bez własnej zgody zostać [...] poddany władzy politycznej innego. Jedyne sposoby, w jaki można oddać swą naturalną wolność i nałożyć okowy społeczeństwa obywatelskiego, to ugoda z innymi dotycząca połączenia i zjednoczenia się z nimi w społeczność, zawarta dla zapewnienia im wygody, bezpieczeństwa i pokojowego współżycia, a także dla zabezpieczenia prawa korzystania z ich własności oraz lepszej ochrony przed wszystkimi, którzy nie należą do wspólnoty” (Locke 1992, s. 230–231; Локк 1988, s. 317).

Wszystkie typy interakcji, odnotowane w historii myśli społecznej, hipotetycznie można uczynić podstawą teoretycznego modelu społeczeństwa. Wybór jednego z nich warunkuje całość dalszych rozważań na temat osoby: pojęcia „osoba”, podstawowych typów osobowości, teorii osobowości. Pojawia się zatem kwestia wyboru najbardziej istotnego z nich, czyli takiego, który umożliwiłby ludzkości najbardziej adekwatne rozumienie i rozstrzygnięcie wyzwań, w obliczu których stoi. Istnieją rozmaite argumenty za uznaniem właśnie interakcji działania za podstawę społeczeństwa oraz za odrzuceniem innych typów interakcji. Jednak w tym tekście omówimy szczegółowo tylko komunikacyjną interakcję, zaś odnośnie innych poprzestaniemy tylko na jednej ogólnej uwadze.

Uwaga ta jest następująca: wiele osób uważa problem ekologiczny za najważniejszy spośród tych, w obliczu których stoi dzisiejsze społeczeństwo. Bardziej lub mniej pomyślna egzystencja ludzkości zależy od przewyciężenia właśnie tego problemu. Jaki typ interakcji najlepiej jest założyć w celu jego objaśnienia i poszukiwania rozwiązań? Czysto teoretycznie można próbować interpretować go jako skutek niedorozwoju czy hipertrofii interakcji uczuciowej, werbalno-komunikacyjnej czy też prawnej. Jednak oczywista jest niedorzeczność tego rodzaju konstrukcji – z jednej strony, z drugiej zaś nie ulega wątpliwości, że problem ten jest skutkiem działań ludzkich. Stąd interakcję działania należy postrzegać jako najbardziej istotny atrybut, który musi być odzwierciedlony w treści pojęcia „społeczeństwo”. Zatem możemy dalej przyjąć, iż skorelowana interakcja działania to interakcja społeczna w wąskim tego słowa znaczeniu.

Jeśli chodzi o komunikacyjną koncepcję społeczeństwa proponowaną przez Luhmanna, to tutaj będziemy odnosić się tylko do stwierdzenia, że społeczeństwo jest samoopisującym się obiektem. To stwierdzenie przypuszczalnie opiera się na niejawnym założeniu, że różnica pomiędzy podmiotem a przedmiotem istnieje tylko w teorii poznania, że one oba są niezależnymi i równoprawnymi zjawiskami w rzeczywistym świecie, i że podmiot tylko z jakichś przygodnych powodów zajmuje się badaniem i opisaniem przedmiotu, z czystej – można powiedzieć – ciekawości. Zgodnie z tym niejawnym założeniem każdy przedmiot pod względem swojej zdolności poznawczej w niczym nie różni się od podmiotu, jest przynajmniej w stanie podjąć się badania samego siebie. Jeśli to prawda, to dlaczego społeczeństwo faktycznie nie może być samoopisującym się obiektem?

W celu bardziej szczegółowej krytyki poglądu na społeczeństwo jako na pewnego rodzaju obiekt należy się skoncentrować na filozoficznym ujęciu pojęć „podmiot” i „przedmiot”.

Tradycyjnie te kategorie stosowane są w odniesieniu do dwóch klas zjawisk, które różnią się według cech „aktywność – pasywność”. Zakłada się, że podmiot to aktywny pierwiastek na przedmiot skierowany, poznający przedmiot, oddziałujący na przedmiot. Przedmiot zaś to pierwiastek bierny, na który się oddziałuje, który się poznaje i przekształca (Лекторский 1983, s. 453 i 661).

Na pierwszy rzut oka rozróżnienie według cech „aktywność – pasywność” jest do przyjęcia – tego typu klasy zjawisk faktycznie istnieją. Żywe istoty, także ludzie, to podmioty, zaś substancje środowiska (i środowisko jako takie) to przedmioty. Jednak bardziej uważna analiza niektórych zjawisk realnie istniejących budzi poważne wątpliwości co do miarodajności dzielenia podmiotów i przedmiotów według cech „aktywność – pasywność”. Na przykład, słońce jest czymś aktywnym. Jednak nazywanie go podmiotem nie wydaje się możliwe. Analogicznie nie nazwiemy raczej podmiotem tajfunu, nawet jeśli ma kobiece imię „Katrina”. Te przykłady sugerują, że same cechy „aktywność – pasywność” nie są wystarczające, aby odróżnić przedmiot od obiektu, że mają one jakieś ważniejsze fundamentalne właściwości, które je odróżniają. Istota żywa jest niewątpliwie aktywna, jednak jest to inna aktywność w porównaniu z aktywnością tajfunu. W takim razie, aktywność nie stanowi źródłowej, pierwotnej właściwości podmiotu, jest natomiast właściwością wtórną, będącą zaledwie skutkiem bardziej głębokiej właściwości wywołującej aktywność podmiotu. Ale jaka jest ta bardziej głęboka pierwotna właściwość przysługująca podmiotowi i odróżniająca go zasadniczo od przedmiotu?

Zadowolające rozstrzygnięcie wspomnianych wątpliwości możliwe jest tylko, jeśli założymy, że *de facto* pierwotnymi właściwościami podmiotu i przedmiotu są (odpowiednio) niesamowystarczalność i samowystarczalność. Samowystarczalność można rozumieć jako zdolność istnienia tak, by nie konsumować środowiska, zaś niesamowystarczalność jako niezdolność do istnienia bez takiej konsumpcji (Бороноев i in. 1996, s. 82). Zasadniczy wniosek sprowadza się do tego, że podmiot i przedmiot mają różne sposoby obecności w świecie, chociaż te sposoby nazywają się jednym słowem – istnienie. Sposoby te uwarunkowane są przez strukturę podmiotu i przedmiotu. W języku rosyjskim semantycznie bliskim w stosunku do słowa „podmiot” (ros. *субъект*) jest słowo „istota” (ros. *существо*), zaś do słowa „przedmiot” (ros. *объект*) – „substancja”, „substrat” (ros. *вещество*). Wykorzystując rdzenie słów „istota” i „substancja”, należałoby mówić, że podmioty istnieją (ros. *существуют*), zaś przedmioty „substancjują” (ros. *веществуют*).

Uogólniając, możemy sformułować wniosek, iż społeczeństwo jest systemem podmiotowego typu, jego istnienie w konieczny sposób związane jest ze zużyciem energii i nie jest możliwe bez konsumpcji środowiska. Właśnie z tego względu pojęcie „interakcja działania” jest dla opisu procesów zachodzących w społeczeństwie bardziej odpowiednie. Ukazuje ono bowiem proces wymiany energii (i substancji) między osobami (i w ogóle podmiotami społecznymi łącznie z instytucjami społecznymi) w procesie interakcji. Stąd interakcja działania jest istotną cechą i różnicą gatunkową społeczeństwa jako szczególnej zbiorowości ludzi.

Dwie drogi logicznie poprawnego definiowania pojęcia „społeczeństwo”

Na podstawie omówionych wyżej kwestii można rozważyć dwie drogi logicznie poprawnego definiowania pojęcia „społeczeństwo”.

Pierwsza polega na zastosowaniu ograniczonej liczby intuicyjnie zrozumiałych (na tym poziomie analizy) wyobrażeń². Wśród nich są wyobrażenia, które opisujemy przy pomocy słów „człowiek”, „interakcja”, „zbiór” i „korelacja” czy „sprzężenie”. Na tej podstawie można uzyskać pojęcie o rodzaju i najbliższym rodzaju w stosunku do pojęcia „społeczeństwo”. Pojęciem rodzajowym stanie się „zbiór ludzi uczestniczących w skorelowanych (sprzężonych) interakcjach”, albo krócej, „zbiorowość ludzi”.

Druga droga polega na zapożyczeniu – jako rodzajowego – ogólnego pojęcia naukowego, na przykład „system”. W celu skonstruowania pojęcia najbliższego rodzaju na podstawie pojęcia „system” wygodnie jest wykorzystać dodatkowe ogólne pojęcia naukowe, a mianowicie „podmiot” i „przedmiot”.

Jeśli chodzi o poszukiwanie różnicy gatunkowej na obu drogach konstruowania definicji pojęcia, to może ona zostać wykryta przypomocy intuicyjnie zrozumiałych wyobrażeń albo przyjętych już pojęć wykorzystywanych w poszczególnych kontekstach. W tym artykule różnica gatunkowa określana jest poprzez typy interakcji między ludźmi. Dla społeczeństwa za taką różnicę gatunkową najlepiej przyjąć interakcję działania, chociaż logicznie poprawne jest także wykorzystanie werbalno-komunikacyjnej interakcji jako różnicy gatunkowej. Obie drogi przedstawione są w Tab. 2.

Tab. 2. Dwie drogi logicznie poprawnego definiowania pojęcia „społeczeństwo”

Etapy	Drogi		
	Na podstawie intuicyjnie zrozumiałych wyobrażeń	Na podstawie zapożyczonego pojęcia	
Pojęcie rodzajowe	Zbiór ludzi uczestniczących w interakcji	System	System
Pojęcie najbliższego rodzaju	Zbiór ludzi uczestniczących w skorelowanych interakcjach (zbiorowość)	Operacyjnie zamknięty system (typu przedmiotowego, za Luhmannem)	Operacyjnie otwarty system (typu podmiotowego, za Boroniewiczem i in.)
Definicja z uwzględnieniem różnicy gatunkowej	Zbiorowość ludzi oparta na ich skorelowanej interakcji działania	Operacyjnie zamknięty system, który produkuje komunikację z komunikacji	System podmiotowego typu, który funkcjonuje na podstawie interakcji działania swoich elementów

Źródło: opracowanie własne

W pierwszej kolumnie tabeli podane są etapy definicji pojęcia. Na początku wskazywane jest pojęcie rodzajowe. Na kolejnym etapie wprowadzane jest pojęcie najbliższego rodzaju, następnie zaś różnica gatunkowa.

² Zdanie „intuicyjnie zrozumiałe na danym poziomie analizy wyobrażenia” oznacza, że zjawiska przedstawione w tych wyobrażeniach nie są definiowane, lecz przyjmowane jako coś prostego. Nie oznacza to, że w przyszłości zjawiska te nie zostaną ujęte w pojęcia, że nie będzie ujawniona ich złożona struktura. Na przykład, słowo „atom” pierwotnie było pojmowane jako prosta niepodzielna cząstka. Później został zaproponowany model planetarny atomu wynikający z wyobrażenia o jądrze i elektronach jako prostych cząstkach składających się na atom. Niestety socjologia na razie słabo uświadamia sobie konieczność ułożenia minimalnej listy wyjściowych, intuicyjnie zrozumiałych wyobrażeń.

Określając pojęcie na podstawie intuicyjnie zrozumiałych wyobrażeń, otrzymujemy logicznie poprawną definicję pojęcia „społeczeństwa” jako zbiorowości ludzi opartej na skorelowanej interakcji działania. To definicja społeczeństwa w wąskim znaczeniu. Pojęcie społeczeństwa w szerokim znaczeniu (ros. *соцум*) można używać uwzględniając inne typy interakcji, jednak nadając interakcji działania status naczelnej. W tym przypadku społeczeństwo można określić jako „zbiorowość ludzką opartą na różnych typach interakcji, wśród których nadrzędna jest interakcja działania”.

Stosując pojęcie „system” w definicji pojęcia „społeczeństwo” można otrzymać dwa poprawne określenia tego pojęcia: 1) społeczeństwo pojmowane jest jako system operacyjnie zamknięty (typu przedmiotowego, za Luhmannem), który powstał na bazie interakcji komunikacyjnej; 2) społeczeństwo pojmowane jest jako system operacyjnie otwarty (typu podmiotowego, za Boroniewym i in.), który opiera się na interakcji działania swoich elementów – ludzi i instytucji społecznych. Ta ostatnia definicja również traktuje społeczeństwo w wąskim sensie, jednak można jej nadać szeroki sens, jeśli wprowadzi się wzmiankę o innych typach interakcji. Wówczas społeczeństwo można określić jako „system typu podmiotowego oparty na różnych typach interakcji, z których podstawowym jest interakcja działania”.

Uzyskane definicje pojęć należy uważać nie tylko za logicznie poprawne, ale także za zawierające istotne cechy, dokładne wskazanie na najbliższy rodzaj i różnicę gatunkową. Można wykorzystywać je w rozmaitych celach naukowych. Na przykład, pojęcia w sensie wąskim wygodnie jest używać dla ukazania innych ważnych pojęć w socjologii (potrzeb, wartości, norm), a następnie w opisach stosunkowo prostych zjawisk społecznych i procesów (na przykład poszczególnych instytucji społecznych). Pojęcia w szerokim sensie przydatne są dla opisu bardziej skomplikowanych zjawisk i procesów (takich jak zdrowie społeczne, kultura, zmiana społeczna i inne).

Wnioski

Złożoność natury ludzkiej jest obiektywną podstawą wielości znaczeń słowa „osoba”, budowania wielu teorii i opisu rozmaitych typów osobowości. W ramach socjologii wydaje się zasadne, aby za źródłową cechą społecznego aspektu natury ludzkiej przyjąć zdolność do korelacji swoich działań, uczuć, myśli z innymi ludźmi. Dla konstruowania teoretycznych modeli społeczeństwa za najbardziej istotną właściwość społecznej natury człowieka uznać należy jego zdolność do interakcji działania z innymi ludźmi. Odpowiednio osoba, w kontekście społecznej natury człowieka, może być opisana przy pomocy słowa „działacz” (aktor, osoba podejmująca działania). Innymi słowy, osoba to człowiek rozpatrywany jako uczestnik interakcji działania.

Dalsza analiza społecznej natury człowieka umożliwia wyróżnienie typów działania (Смирнов 2011b, s. 91–104), stworzenie teoretycznego opisu podstawowych społecznych typów osobowości (Смирнов 2011c, s. 111–117), zaproponowanie uniwersalnej typologii fundamentalnych wartości społeczeństwa (Смирнов 2011a,

s. 67–85) oraz rozwiązanie innych ważnych problemów socjologii teoretycznej. W ostatecznym rozrachunku, możliwe staje się zbudowanie abstrakcyjnego schematu ewolucji społeczeństwa, łącznie z opisem podstawowych problemów ludzkości (Смирнов 2012).

Zakończenie

Profesjonalny badacz społeczny z łatwością zauważy pozytywistyczną orientację tego artykułu. Będzie miał rację, bowiem kluczową jego tezę o typach interakcji między ludźmi jako podstawie jakościowo różnych zbiorowości zapożyczono z prac Pitirima Sorokina z okresu, kiedy stał na stanowisku pozytywistycznym. Należy tylko zaznaczyć, że lepiej byłoby mówić o *neopozytywistycznej* orientacji artykułu, ponieważ do opisu procesów i zjawisk społecznych zastosowano w nim podejście działaniowości-aksjologiczne (nazwa jest umowna) opracowane przez profesorów Uniwersytetu w Sankt Petersburgu – Asalhana Boronjewa i Jurija Pisma, a także autora niniejszego tekstu.

W tym podejściu podjęto próbę zastosowania w badaniach społecznych zasad poznawczych przyjętych przez nauki przyrodnicze, z uwzględnieniem wywodzącego się z neokantyzmu stwierdzenia o swoistości nauk społecznych (między innymi idei Maxa Webera o konieczności rozwoju „socjologii rozumiejącej”).

Podczas opracowania wspomnianego stanowiska, które najkrócej i najbardziej całościowo omówione zostało w zbiorze artykułów poświęconych socjologii teoretycznej (Boronjewa, Smirnow 2011, s. 114–138), autorzy świadomie unikali logiczno-gnoseologicznej dyskusji z przedstawicielami innych kierunków w socjologii (takich jak konstruktywizm, postmodernizm, fenomenologia i inne). Dyskusja ta mogłaby łatwo przerodzić się w scholastyczną „grę szklanych paciorków”. W ostateczności zalety każdej metodologii można ocenić, ustalając jej skuteczność w wyjaśnianiu i prognozowaniu rzeczywistych procesów i zjawisk. Ocenic zalety i wady działaniowości-aksjologicznego podejścia można zarówno na podstawie podręcznika (Boronjewa i in. 2010), jak i monografii opisującej schemat ewolucji społeczeństwa i podstawowe problemy ludzkości (Smirnow 2012), artykułów dotyczących fundamentalnych wartości społeczeństwa (Smirnow 2011a), podstawowych odmian działania (Smirnow 2011b) oraz społecznych typów osobowości (Smirnow 2011c), a także innych publikacji autora w czasopiśmie „Credo New” od roku 2010.

Tłum. Maria Rogińska

Bibliografia

- Августин (1969). *Исповедь* в Антология мировой философии в 4-х т. Т. 1. Ч.2. Москва: Мысль.
- Аристотель (1983а). *Никомахова этика*. в Аристотель. Сочинения в четырех томах. Т. 4. Москва: Мысль.

- Аристотель (1983b). *Политика*. в Аристотель. Сочинения в четырех томах. Т. 4. Москва: Мысль.
- Бороноев А.О., Письмак Ю.М., Смирнов П.И. (1996). *Моделирование социальных систем: концепция и основные понятия*. в Проблемы теоретической социологии. Выпуск. 2. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета.
- Бороноев А.О., Смирнов П.И. (2011). *Деятельностно-ценностный подход к описанию социальных явлений: основные положения*, в: Проблемы теоретической социологии. Вып. 8. Санкт-Петербург: Издательство: Скифия-Принт.
- Бороноев А.О., Письмак Ю.М., Смирнов П.И. (red.) (2010). *Социология. Введение в проблемы познания общества*. Учебное пособие для системы образования взрослых Санкт-Петербург: Издательство Института образования взрослых.
- Гидденс Э. (2005). *Социология*. Изд. 2-е. Москва: Едиториал УРСС.
- Иванов Д.В. (2002). *Императив виртуализации. Современные теории общественных изменений*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета.
- Иванов Д.В. (red.) (2005). *Социология: Учебник*. Москва: Высшее образование.
- Карлейль Т. (1994). *Теперь и прежде*. Москва: Издательство «Республика».
- Кон И.С. (1983). *Личность*, в: Ильичев Л. и др. (red.). *Философский энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия.
- Лекторский А.В. (1983). *Объект. Субъект*, в: Ильичев Л. и др. (red.). *Философский энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия.
- Локк Дж. (1988). *Два трактата о правлении*, в: Сочинения: В трех томах, т. 3. Москва: Мысль.
- Луман Н. (1994). *Понятие общества*, в: Бороноев А.О. (red.). *Проблемы теоретической социологии*. Санкт-Петербург: Петрополис.
- Луман Н. (1999). *Теория общества, в: Теория общества. Сборник*. Москва: Канон-пресс-Ц, Кучково поле.
- Луман Н. (2007). *Социальные системы. Очерк общей теории*. Санкт-Петербург: Наука.
- Осипов Г.В. (red.) (1983). *Рабочая книга социолога*. Москва: Наука.
- Платон (1971). *Государство*, в: Платон. Сочинения в трех томах, т. 3, cz. 1. Москва: Мысль.
- Смелзер Н. (1994). *Социология*. Москва: Феникс.
- Смирнов Г.П., Смирнов П.И. (2009). *Понятие «социальное» как средство построения социологической теории*. Вестник Санкт-Петербургского университета 12/3, s. 19–25.
- Смирнов П.И. (2010a). *Понятие «общество» в современной социологии: проблема логически корректного определения*. Теоретический журнал Credo new 1 (61), s. 110–129.
- Смирнов П.И. (2010b) *Понятие «общество»: проблема существенности содержания*. Теоретический журнал Credo new 2 (62), s. 64–81.
- Смирнов П.И. (2011a). *Фундаментальные ценности общества: универсальная типология*. Теоретический журнал Credo new 2 (66), s. 67–85.
- Смирнов П.И. (2011b). *Основные разновидности деятельности: их важнейшие признаки и свойства*. Теоретический журнал Credo new 4 (68), s. 91–104.
- Смирнов П.И. (2011c). *Основные социальные типы личности: концепция выявления*. Ученые записки СПбГИПСР 2 (16), s. 111–117.
- Смирнов П.И. (2012). *Управление эволюцией общества: необходимость, средства, ориентир*. Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing.
- Соловьев В.С. (1991). *Смысл любви. Статья пятая*, в: *Русский эрос или философия любви в России*. Москва: Прогресс.
- Сорокин П.А. (1991). *Система социологии*, т. 1, cz. 2. Сыктывкар: Коминвест.
- Фрэнгер Дж. (1989). *Фольклор в Ветхом завете*. Москва: Издательство политической литературы.

- Хейзинга Й. (1992). *Номо Ludens. В тени завтрашнего дня*. Москва: Издательская группа «Прогресс», «Прогресс-Академия».
- Хъелл Л., Зиглер Д. (1997). *Теории личности (Основные положения, исследования и применение)*. Санкт-Петербург: Питер Пресс.
- Штомпка П. (2005). *Социология. Анализ современного общества*. Москва: Логос.
- Шубарт В. (1997). *Европа и душа Востока*. Москва: Альманах «Русская идея».
- Arystoteles (1953). *Polityka*. Wrocław: Ossolineum.
- Arystoteles (1982). *Etyka nikomachejska*. Wrocław: Ossolineum.
- Locke J. (1992). *Dwa traktaty o rządzie*. Warszawa: PWN.
- Luhmann N. (2006). *Pojęcie społeczeństwa*, w: A. Jasińska-Kania, L.M. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski (red.). *Współczesne teorie socjologiczne*, t. 1. Kraków: Nomos, s. 414–424.
- Sztompka P. (2000). *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków: Znak.

Personality as a Social Dimension of Human Nature

Abstract

This article bases on pretensions of sociology to considering personality as its subject of study and it states that complexity of human's nature leads to multiple meaning of the word "personality" and variety of theories and types of personality. There are introduced new correct notions of society and social that are necessary for understanding of social essence of a human being. It is also stated that the most essential feature of human's social nature is human's ability for activity interaction (exchange of activity results – products and services) with other human beings. Personality as subject of sociology is a human participating in the activity interaction, i.e. actor.

Key words: society, personality, social, action